De samenleving geraakt door corona

De coronapandemie heeft tot op heden als een storm door de samenleving geraasd en daarbij veel schade aangericht. De schade bestaat uit de vele levens die zijn geëist, de bedrijven die zijn omvergeblazen en de ziekte, angst, conflicten en onzekerheid die hij heeft voortgebracht. Deels heeft de storm ook positieve effecten teweeg gebracht zoals meer rust in het persoonlijke leven, meer aandacht voor de directe kring om ons heen en tijd om gedachten en wensen ten aanzien van de toekomst te hergroeperen.

Alhoewel het medio oktober 2021 nog te vroeg is om de balans op te maken van de impact die de coronacrisis heeft op de samenleving, willen we in deze special al wel proberen een voorzichtige tussenstand op te nemen. Wat is tot nu toe onderzocht en bekend over de impact? Welke conclusies durven deskundigen nu al op hun vakgebieden te trekken? We onderzoeken dit op 22 thema's binnen de domeinen gezondheid, dagelijks leven, economie en fysiek-sociale infrastructuur. De breedte van de impact komt daarmee al naar voren en zal in de toekomst nog verder oprekken; er zullen weinig terreinen overblijven waar de pandemie geen sporen nalaat. Door het in kaart brengen van de veelheid aan onderwerpen hopen we tegelijkertijd ook brede bewustwording en begrip te creëren voor de gevolgen van de crisis – die kan leiden naar alertheid om problemen en kansen in een zo vroeg mogelijk stadium te herkennen.

We sluiten de special af met een blik op het thema herstel en vernieuwing. We noemen een aantal aandachtspunten die in ieder geval op dit moment van belang lijken. De maatschappelijke opgave die dit alles overkoepelt zou wat ons betreft moeten luiden: Hoe kunnen herstel en vernieuwing binnen de provincie Utrecht zo worden vormgegeven dat belangrijke waarden als gezondheid, kansengelijkheid en duurzaamheid worden versterkt.

2

Gezondheid: **de grenzeloze impact van corona**

Van alle levensgebieden, is de impact die COVID-19 op de (lichamelijke en geestelijke) gezondheid van inwoners heeft het meest ingrijpend te noemen. In de provincie Utrecht kwamen van begin 2020 tot eind augustus 2021 ruim 1.300 mensen te overlijden door het virus en zijn er 150.000 positieve test-uitslagen afgegeven.

Het virus heeft niet iedereen in gelijke mate getroffen. In 2020 waren het vooral de ouderen en mensen met chronische gezondheidsklachten die bovengemiddeld kwetsbaar bleken. Gaande het jaar werd duidelijk dat het doormaken van de corona-infectie ook bij jongere en vitale mensen, veel impact kan hebben. Niet per se in intensiteit van de klachten, maar vooral de duur ervan. Het virus blijkt bij velen restverschijnselen achter te laten (long-COVID) die zich onder andere uiten in klachten als vermoeidheid, kortademigheid, spierpijn en concentratieproblemen. Het RIVM schat momenteel in dat maximaal 1 op de 5 personen na 4 of 5 weken nog klachten heeft.

De hoge verwachtingen rondom de vaccinatie bleken in de aanloop naar zomer 2021 niet helemaal ingelost te kunnen worden. Afgezien van het feit dat de delta-variant zich aandiende, die voor een nieuwe piek in besmettingen zorgde, blijkt niet iedereen even vaccinatie-bereid en bieden de vaccinaties ook geen absolute garantie dat men niet meer ziek wordt of besmettelijk is voor anderen. Eind augustus 2021 is in de provincie Utrecht 62% van de inwoners volledig gevaccineerd. Wetenschappelijk onderzoek heeft inmiddels aangetoond dat de kans op long-COVID halveert na vaccinatie.

Niet alleen de gezondheid van de geïnfecteerden

3

zelf is door de pandemie in het geding geraakt, ook die van de niet-COVID patiënten. Deze laatste groep moest door de focus in de zorg op corona vaak wachten op behandeling, of is zelf behandeling actief gaan mijden uit angst besmet te raken. Momenteel is er sprake van veel druk in ziekenhuizen om 'inhaalzorg' te realiseren. Er zijn tussen maart 2020 en juni 2021 in Nederland 320.000 operaties minder uitgevoerd dan normaal. Federaties van verpleegkundigen en medisch specialisten geven aan dat ze het van belang vinden dat zorgmedewerkers eerst zelf herstellen van de veeleisende periode die achter hen ligt voordat met de inhaalzorg aan de slag wordt gegaan.

Naast het feit dat COVID-19 voor verstrekkende lichamelijke gezondheidsproblemen zorgt, kan de impact op het psychisch welbevinden van inwoners erg hoog genoemd worden. Onder alle leeftijdsgroepen (kinderen, jeugdigen, jongvolwassenen, volwassenen en ouderen) is er sprake van een omvangrijke toename aan psychisch onwelbevinden. Professionals op dit gebied uiten hun zorgen over de vraag of de toegenomen problematiek passend kan worden opgevangen. Reeds voor de coronacrisis was er al sprake van nijpende capaciteitstekorten in onder meer de geestelijke gezondheidszorg.

Een dagelijks leven met nieuwe bestanddelen

Naast dat corona ongelooflijk veel impact heeft (gehad) op de lichamelijke en geestelijke gezondheid van inwoners, heeft het ook het leven van alledag sterk beïnvloed. Er ontstonden nieuwe leefpatronen die deels als positief zijn ervaren, maar deels ook voor serieuze problemen zorg(d)en. Noodgedwongen op elkaars lip leven bijvoorbeeld in tijden van spanning en verandering, kent belangrijke keerzijden die zelfs leidden naar een toename van huiselijk geweld en kindermishandeling.
Ook het onderwijs heeft

belangrijke nieuwe gezichten gekregen. Leerlingen op alle niveaus hebben met beperkingen te maken gekregen die de kwaliteit van hun lessen zwaar onder druk hebben gezet en tegelijkertijd veel van de noodzakelijke sociale experimenteer- en ontwikkelruimte hebben afgesneden.

Waar het om kantoorwerken gaat, heeft zich in korte tijd een ware thuiswerk-revolutie voltrokken. Waren veel leidinggevenden in de pre-coronatijd nog huiverig om hun medewerkers buiten hun blikveld te laten werken, door de coronabeperkingen lijkt deze koudwatervrees in één keer overwonnen. Er ontvouwt zich momenteel een nieuwe horizon aan kansen en mogelijkheden om werk- en privétaken beter op elkaar af te stemmen. Dit neemt niet weg dat bewaakt moet worden dat er geen negatieve bij-effecten ontstaan.

Thuiswerken pakt niet voor iedereen even gunstig uit en kan niet als vanzelfsprekende nieuwe eis op tafel worden gelegd.

We kunnen er niet om heen te constateren dat de coronacrisis ook nieuwe scheidslijnen heeft gecreëerd die ons raken in het leven van alledag. Een belangrijke scheidslijn is de lijn tussen degenen die zich in sterke mate zorgen maken over besmettingsgevaar tegenover degenen die dat geheel niet, of alleen in lichte mate doen. Voor de een betekent dit leven in (bijna) totaalisolement, voor de ander gaat het leven 'gewoon door'. In het verlengde hiervan speelt ook het onderscheid tussen degenen die zich hebben laten vaccineren en degenen die dat (bewust) niet doen. De tweespalt die hieruit voortkomt gaat dwars door bestaande familie-, werk- en zorgrelaties heen en kan aan beide zijden aanleiding geven tot diepe gevoelens van frustratie, verdriet en onbegrip.

Economie: **verlies én gunstige vergezichten**

In economisch opzicht bevinden we ons op dit moment in een overgangsperiode tussen enerzijds sombere herinneringen aan de schade die velen opliepen door gedwongen werkloosheid, verlies aan inkomsten en leven met voortdurende onzekerheid, en anderzijds uitkijken naar de economisch sterke tijden die voor de deur lijken te staan. Voor de provincie Utrecht geldt dat zij in economisch opzicht naar verhouding gunstig door de crisis is gekomen. De belangstelling voor sociaal inclusief ondernemen met oog voor duurzaamheid en eerlijke economie ('next economy') is goed intact gebleven.

De nieuwe zorg van dit moment lijkt vooral ingegeven door de krapte op de arbeidsmarkt. Veel bedrijven in de Utrechtse regio, zeker ook in de horeca, de ICT en de maakindustrie, kunnen minder presteren dan gewenst door onvoldoende personeel. Daarnaast zetten op het gebied van winkelleegstand ontwikkelingen versterkt door die al eerder waren ingezet. Ook kleinere, zelfstandige winkeliers zetten - noodgedwongen - versneld de stap naar e-commerce. Tijdens de coronacrisis wonnen winkels voor producten van dagelijks gebruik aan terrein en grote winkelketens spreidden zich minder uit in de stedelijke kernen. Deskundigen stellen dat het besef nu echt begint door te dringen dat retail niet op alle plekken terug kan komen en er gerichte innovatie zal moeten plaatsvinden.

Fysiek-sociale infrastructuur: **pandemie als katalysator**

In 2020 zijn er minder voertuigkilometers gemaakt dan in de jaren daarvoor en werd er gezien, wereldwijd overigens, dat mensen het openbaar vervoer (OV) minder benutten. Deels had dit laatste uiteraard te maken met het feit dat velen gingen thuiswerken en zich dus niet meer hoefden te verplaatsen. Echter speelde ook dat men het OV ging mijden om besmettingsrisico uit de weg te gaan. Er is dan ook sprake van een toegenomen voorkeur voor individuele vervoerwijzen, zoals het gebruik van de fiets of (privé-) auto. Deskundigen roepen op om de terugkeer naar het OV opnieuw te stimuleren, onder andere om de toename van auto-afhankelijkheid een halt toe te roepen. De provincie Utrecht heeft inmiddels kenbaar gemaakt dat bussen en trams komend jaar even vaak zullen blijven rijden als in de bestaande dienstregeling.

De pandemie, met haar impact op het bedrijfsleven en de economie, vraagt om vooruit te kijken naar een herstelbeleid, aldus het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL). In dat herstelbeleid liggen vele kansen om veranderingen richting duurzaamheid in gang te zetten en te versnellen. Het PBL verwijst hiervoor onder andere naar landen als Duitsland en Frankrijk die op dit gebied een koplopersfunctie vervullen. Ook beveelt zij aan de condities voor investeringen die bijdragen aan duurzaam herstel te versterken.

Sectoren op het gebied van recreatie, toerisme, cultuur en evenementen hebben in het algemeen sterk te lijden (gehad) onder de pandemie. Het aantal zomervakanties in eigen land was weliswaar in 2020 fors toegenomen, maar er is in dat jaar in Nederland 39 miljard euro minder uitgegeven aan toeristische bestedingen dan het jaar ervoor. De toeristische sector is in een klap de groei van meer dan tien jaar kwijt. Wat de cultuursector betreft, speelt het verlies van de consument die tal van culturele ontmoetingen en

activiteiten heeft moeten ontberen door de lockdowns. Dit raakte ook aan kansen op inclusie en sociale cohesie. Daarnaast geldt voor de cultuursector dat zij, anders dan in veel andere sectoren, niet van het ene op het andere moment weer ten volle kan worden 'aangezet'. Veel activiteiten in de sector vergen lange voorbereidings- en aanlooptijden. In analysestudies wordt gewezen op de vraag of men straks helemaal terug wil gaan naar hoe het was, of dat men wil komen tot verdere vernieuwing.

Op het gebied van veiligheid en criminaliteit valt vooral de sterke afname op van de 'klassieke misdaad' zoals inbraken, overvallen en straatroven. In de provincie Utrecht hebben in de periode januari tot augustus 2021 47% minder overvallen plaatsgevonden en 34% minder straatroven, ten opzichte van dezelfde maanden in 2019. Tegelijkertijd heeft zich in diezelfde periode echter een grote groei voorgedaan op het gebied van cybercrime die toenam met 371%.

Diverse misdaadpraktijken blijken tijdens de pandemie ook een corona-jasje te hebben gekregen. Bijvoorbeeld phishingmails die inspelen op besmettingsangst bij doelwitten of het 'uit de brand helpen' van ondernemers in financiële nood, waarbij de laatstgenoemden in illegale netten verstrikt raken.

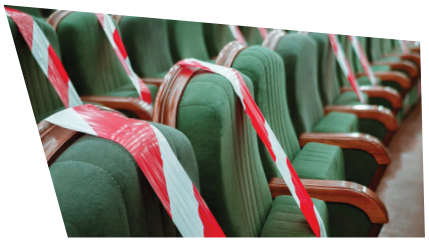
En dan: **de weg naar herstel en vernieuwing**

Hoe moet er nu concreet aan herstel gewerkt worden, door wie, en wat zijn de aandachtspunten? Op basis van kennis hoe een samenleving een zware crisis verwerkt, kan gesteld worden dat de gunstige economische vooruitzichten van medio 2021waarschijnlijk zullen verhinderen dat er zich een zware 'ramp na de ramp' gaat voltrekken: de situatie waarin gevoelens van desillusie bij velen de overhand krijgen en eigenlijk nieuw leed wordt toegevoegd aan de crisis

die zich oorspronkelijk voltrok.

De complexiteit van de huidige crisis, die raakt aan zoveel levenssferen tegelijkertijd, vraagt volgens deskundigen om een integrale herstelaanpak. Dat betekent dat er zowel voor verschillende disciplines en vakgebieden werk aan de winkel is, als voor vertegenwoordigers van verschillende lagen van de samenleving. Van overheid en wetenschap tot maatschappelijke partners en (ervaringsdeskundige) burgers. Naast deze samenwerking wordt er ook gekeken naar nieuwe referentiekaders waarbinnen het herstel plaats kan vinden. Hier kan gedacht worden aan nieuwe sets van waarden die oudere ijkpunten kunnen vervangen. Een relatief nieuw begrip als 'brede welvaart' kan dienstdoen als kapstok om meer eigentijdse visies op welzijn en voorspoed in beeld te brengen.

Tenslotte hebben we een aantal aandachtspunten voor herstel geformuleerd die afkomstig zijn uit de bevindingen van deze rapportage. Het behoeft geen betoog dat deze niet uitputtend zijn en waarschijnlijk de komende periode regelmatig zullen moeten worden bijgesteld of verfijnd. Afhankelijk van hoe de coronacrisis zich verder ontwikkelt en meer onderzoeksresultaten beschikbaar komen, zullen er nieuwe speerpunten en inzichten ontstaan.

- **Gezondheidsproblematiek voorlopig nog niet van de baan:** De komende periode zal rekening gehouden moeten worden met het feit dat er voor velen sprake zal zijn van fysieke en/of mentale ziektelast als gevolg van COVID-19 en de bijbehorende crisismaatregelen. Hierbij moet bijvoorbeeld gedacht worden aan mensen die de infectie alsnog (voor het eerst of opnieuw) oplopen, aan degenen die long-COVID klachten hebben, aan degenen die mentaal en fysiek overbelast zijn geraakt als gevolg van langdurige blootstelling aan

extreme stress. Vooral ook moet gedacht worden aan degenen (jong en oud) die door de crisis te maken kregen met (verhevigde) problemen op het psychische vlak.

- **Relatief gunstige economische uitgangspositie geeft reden tot optimisme:** Het feit dat er landelijk, maar ook regionaal gunstige berichten zijn over de verwachte economische groei in de komende twee jaar, geeft aanleiding om voorzichtig optimistisch te zijn over het kunnen plegen van herstelactiviteiten. Ontwikkelingen op het gebied van winkelvastgoed – waar het gaat om toenemende leegstand in stedelijke kernen – vragen mede door de versnelde toename van de e-commerce, wel om gerichte innovatie.

- **Relatief positieve houding ten aanzien van versnelling duurzaamheidsopgaven:** De inwoners van de provincie Utrecht lijken over relatief veel positieve energie te beschikken waar het gaat om sociaal inclusief ondernemen, duurzaamheid en 'eerlijke' economie. Ook lijkt men aan te willen haken op de roep van Planbureau voor de Leefomgeving (PBL) om het herstelbeleid rondom de coronacrisis om te vormen in een kansenbeleid op het gebied van duurzaamheid.

- **Thuiswerken niet voor iedereen even gunstig:** Mannen blijken bijvoorbeeld gemiddeld beter te gedijen bij thuiswerken dan vrouwen, mede doordat ze relatief vaker een eigen werkplek in huis hebben en zich minder belast voelen door de aanwezigheid van jonge kinderen in huis. Voor veel jongeren geldt dat zij vaak in huis geen afgeschermde werkplek hebben en dat zij, in het geval zij alleen wonen, ook meer te maken hebben met (ongewenst) isolement bij thuiswerken.

- **Het kantoor lokt straks misschien toch meer dan gedacht:** Ook al blijkt uit diverse onderzoeken dat veel kantoorwerkers in de toekomst vaker thuis te willen werken, is het belangrijk om de waarschuwing van het Sociaal en Cultureel Planbureau in ogenschouw te nemen, waarin gesteld wordt dat voorspellingen hieromtrent uiteindelijk niet heel realistisch kunnen blijken te zijn. Voor veel werknemers kan het gevoel steeds sterker gaan spelen dat zij het liefst wel op de werkplek zelf aanwezig willen zijn. Hetzij om uit te kunnen wisselen op gebied van werkaangelegenheden, hetzij om het gevoel te hebben leidinggevenden tegemoet te komen in hun wens iedereen in nabijheid te hebben, hetzij om geen kansen te missen om in een vroeg stadium aan te kunnen haken op nieuwe projecten of ontwikkelingen. Geprognotiseerde reductie van kantoorruimtes, als gevolg van de coronacrisis, kan hier onbedoeld een effect teweegbrengen dat tegengesteld is aan de behoeften van werknemers.

- **Herstel nodig bij (leefstijl) interventies:** Er zal opnieuw geïnvesteerd moeten worden om door de coronacrisis 'afgebroken' interventies vanuit het sociale domein weer op gang te brengen. Hierbij moet gedacht worden aan onder andere sociale activiteiten voor ouderen en beweeg-interventies voor mensen met overgewicht. Het is geenszins vanzelfsprekend dat alle vroegere deelnemers de draad zomaar (kunnen) oppakken. Hier zal door professionals weer opnieuw een impuls aan gegeven moeten worden.

- **Ouderenzorg verdient reflectie op crisismanagement:** De ouderen in onze samenleving hebben in de eerste periode van de coronacrisis zichtbaar erg veel leed ondervonden. Zij waren bovengemiddeld kwetsbaar voor de gevolgen van een COVID-19 infectie. Hun ziektelast was gemiddeld genomen vele malen forser dan die van de overige leeftijdsgroepen en hun kans op overlijden vele malen groter. Daarnaast speelde dat hun sociale

leven sterk, zo niet geheel, ondermijnd raakte door de beperkingen op het gebied van bezoek ontvangen en mensen ontmoeten. Crisismanagement kan in de ouderenzorg verder overdacht worden, met name in relatie tot de vraag hoe ouderen zelf meer zeggenschap kunnen behouden over de prioriteiten die zij stellen aan de vorm van hun leven.

Deze tekst vormt een samenvatting van de special van de Staat van Utrecht. De volledige tekst, inclusief bronverwijzingen, vindt u vanaf 14 oktober 2021 op onze website **www.staatvanutrecht.nl**

